

Φιλοσοφία και Παιδεία

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (Ε.Κ.Δ.Ε.Φ.)

ΕΤΟΣ 12ο
ΤΕΥΧΟΣ 38

ΜΑΪΟΣ -
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2006

«Μάλα γάρ φιλοσόφου τοῦτο
τό πάθος, τό θαυμάζειν·
οὐ γάρ ἄλλη ἀρχή φιλοσοφίας
ἢ αὕτη»

[Πλάτ. Θεαίτητος (155 Δ)]

Φιλοσοφία και Παιδεία

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

**Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ
ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΩΝ:**

Gilles Anquetil
Βίκυς Γεωργοπούλου
Παναγιώτη Δαμάσκου
Δημήτρη Διαμαντόπουλου
Θάνου Ερμήλιου
Ηλία Κακούρη
Ειρήνης Καμπερίδου
Δημήτρη Καπάδοχου
Βασίλη Μακρυπούλια
Μαρίας Μαρκαντωνάτου
Σπύρου Γ. Μοσχονά
Βασίλ. Γ. Μπετσάκου
Παναγιώτη Νταβαρίνου
Χρίστου Ν. Πολάτωφ
Χριστίνας Πολέζε
Σωτήρη Φουρνάρου

* * *

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΚΔΕΦ

Πρόεδρος: Σπ. Γ. Μοσχονάς, **Αντιπρόεδρος:** Βασ. Ασημομύτης, **Γενικός Γραμματέας:** Χρ. Ν. Πολάτωφ.
Ταμίας: Δημ. Διαμαντόπουλος, **Μέλη:** Έλσα Αραχωβίτη (Εφορος Δημοσίων Σχέσεων),
Σταμ. Πορτελάνος (έφορος Διεπιστημονικών Σχέσεων), Αντ. Καλαμπάκας (Εφορος Δημοσιεύσεων & Τύπου)

* * *

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου
συνεπικουρούμενα από τους:

Αλεξάνδρα Γαρμπή - Χατζηναστασίου
Μαρία Μαρκαντωνάτου
Σωτήρη Φουρνάρο

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Γραμματική Αλατζόγλου - Θέμελη, Ομ. Καθηγήτρια Φιλοσοφίας Ιονίου Πανεπιστημίου
Γεώργιος Ι. Αντωνόπουλος, Ομ. Καθηγητής Φιλοσοφίας Παντείου Πανεπιστημίου
Μυρτώ Δραγώνα - Μονάχου, Ομ. Καθηγήτρια Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Αθηνών
Ιωάννης Καλογεράκος, Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Πατρών
Γιάννης Τζαβάρας, Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Κρήτης
Δημήτρης Τζωρτζόπουλος, δρ. Φιλοσοφίας - Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων
Γιώργος Φαράντος, Καθηγητής Φιλοσοφίας Τ.Ε.Φ.Α.Α. Πανεπιστημίου Αθηνών

ΝΟΜΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ: δρ. Θεόδωρος Σταυρόπουλος, Δικηγόρος
δρ. Ελένη Δέδε, Δικηγόρος

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΒΛΕΨΗ: Παν. Θεοδ. Καλαμαράς, Συβρισσαρίου 40, Καισαριανή, Τηλ. 210-7258885

**ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΚΑΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΝΟΜΟ:**

Σπύρος Γ. Μοσχονάς
Πρόεδρος της ΕΚΔΕΦ

Εθνικής Αντιστάσεως 20 - 143 43 Ν. Χαλκηδόνα, Τηλ. 210 25.10.020, 210 25.80.814 - Fax 210 25.32.558

Ιανουάριος - Απρίλιος 2006

ΟΙ ΠΕΡΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΡΙΩΝ ΤΟΥ 17ου, 18ου και 19ου ΑΙΩΝΑ

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ

Λέκτορα Κοινωνιολογίας στο ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθηνών

1. Η γυναικεία περιήγηση

Τα έργα, τα ταξιδιωτικά χρονικά, τα προσωπικά ημερολόγια και οι επιστολές δυτικών περιηγητριών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, που δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας, σε σύγκριση με εκείνα των περιηγητών, μας προσφέρουν ένα ανεξερεύνητο, πρωτότυπο και αδημοσίευτο υλικό, και μία γυναικεία οπτική και προσέγγιση της Οσμаниκής πραγματικότητας. Χιλιάδες γυναίκες¹, Αγγλίδες, Γαλλίδες, Γερμανίδες, Σουηδέζες, Ελβετίδες, Αυστριακές και Αμερικανίδες περιηγήθηκαν, εξερεύνησαν, επισκέφθηκαν, φιλοξενήθηκαν, έζησαν ως μόνιμοι κάτοικοι, υπηρέτησαν ή εργάστηκαν ως εθελόντριες, ως ιεραπόστολοι, ως εκπαιδευτικοί, ως νοσοκόμες, ως ζωγράφοι, ως γκουβερνάντες, ως καμαριέρες, ως υπηρέτριες ή ως συνοδοί γυναικών της δυτικής ελίτ και της Οθωμανικής ελίτ, σε κατεχόμενες από τον τουρκικό ζυγό περιοχές που εθεωρούντο, κατά τις μαρτυρίες τους, βάρβαρες και επικίνδυνες για το γυναικείο φύλο, όπως η Μικρά Ασία, ο Πόντος, η Κύπρος, η Ελλάδα, κ.ά.

Το φαινόμενο της γυναικείας περιήγησης στις Οθωμανικές επικράτειες, που σημείωσε σημαντική αύξηση τον 19ο αιώνα, ήταν μία καινοτομία, μία απελευθερωτική εμπειρία, μία πολιτισμικού χαρακτήρα έκφραση ελευθερίας, ιδιαίτερα αντιληπτό αν λάβουμε υπόψη ότι ακόμα και η δυτική μεσαία τάξη κατέκρινε την γυναικεία περιήγηση ή το ταξίδι εκτός Ευρώπης και περιόριζε την γυναικεία δραστηριότητα στην δική της έμφυλη σφαίρα και έμφυλα σύνορα. Σε αυτό το σημείο πρέπει να υπογραμμίσουμε, ότι το γυναικείο ενδιαφέρον για την Ανατολή δεν είχε θεσμικά πλαίσια. Οι περιηγήτριες κινούνταν έξω από τα επίσημα δίκτυα και κέντρα εξουσίας, αρμοδιοτήτων και οργάνωσης. Η εμπειρία των γυναικών στην Ανατολή είχε κυρίως ιδιωτικό χαρακτήρα, δηλαδή ήταν προσωπική επιλογή και δεν συνδεόταν από οποιασδήποτε μορφή θεσμικής υποστήριξης. Εν ολίγοις, οι περιηγήτριες δεν ήταν αξιωματούχοι κάποιας διπλωματικής, αρχαιολογικής ή στρατιωτικής αποστολής· εκτός από τις εθελόντριες Γαλλίδες, Αγγλίδες και Γερμανίδες νοσοκόμες και καλόγριες, ή τις έμμισθες Γαλλίδες και Αγγλίδες νοσοκόμες κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού

Πολέμου (1853-1856), οι οποίες στην ουσία, αν και παρείχαν κάποιες συγκεκριμένες υπηρεσίες 'συμπλέουσες' με την πολιτική της χώρας τους, στην πραγματικότητα βρισκόνταν έξω από τα πολιτικά κέντρα εξουσίας της αποικιακής, αποικιοκρατικής πολιτικής. (Καμπερίδου 2003)

Οι περιηγήτριες, όπως και οι περιηγητές, υπήρξαν μάρτυρες ιστορικών γεγονότων, όπως της καταστροφής του ναού της Αθηνάς, της κατάληψης της Αθηνάς από τους Βενετούς (1687), της κατάληψης του Νεγρεπόντε (Ευβοίας) (1688), και της αρπαγής των μαρμάρων του Παρθενώνα από τον Λόρδο Έλγιν. (Καμπερίδου 2002:Α'29-32) Εισχώρησαν στις οικίες και στην καθημερινή ζωή των υποτελών-υπόδουλων λαών, όπως των Ελλήνων, των Εβραίων, των Αρμενίων, και όχι μόνο. Φιλοξενήθηκαν, επισκέφθηκαν ή εργάστηκαν σε χαρέμια που αντιστοιχούσαν σε όλο το φάσμα της κοινωνικής στρωμάτωσης των Οθωμανών Τούρκων. Ο γυναικείος λόγος, οι μαρτυρίες των περιηγητριών καθώς και εκείνες των έγκλειστων στα χαρέμια εξισλαμισμένων σκλάβων, αποτελούν πλούσιο ερμηνευτικό κέντρο κατανόησης της Οθωμανικής κοινωνίας και πολύτιμη πηγή πληροφόρησης για την πραγματική καθημερινή ζωή και θέση της γυναίκας στις Οθωμανικές επικράτειες. (Καμπερίδου 2002: Α',Β')

Η γυναικεία οπτική και προσέγγιση, όπως η σύγκριση και ταύτιση των περιηγητριών με το 'Άλλο', ιδίως με τις έγκλειστες στα χαρέμια γυναίκες διαφόρων εθνικοτήτων, τοποθετεί την έμφυλη διάσταση, τον έμφυλο λόγο και την έμφυλη αλληλεγγύη στο προσκήνιο, υπερφαλαγγίζοντας και πολλές φορές καταλύοντας τους πολιτισμικούς φραγμούς του Ισλάμ. Η γυναικεία οπτική αντανάκλαται έντονα στον γυναικείο λόγο, δηλαδή με την εφεύρεση και χρήση όρων όπως, "wo-manity" (γυναικότητα), αντί του αγγλικού όρου *humanity* (ανθρωπότητα) που προσδιορίζει και τα δύο φύλα, καθώς και "slavedom" (δουλοευθερία), δηλαδή ο συνδυασμός των όρων δουλεία και ελευθερία. Χρησιμοποιούν όρους όπως "woman-kind" αντί για *mankind* (ανθρωπότητα), «βιασμός» (*rape*) και «προνομιακός βιασμός» (*privileged rape*), όρος που χρησιμοποιήθηκε

πρώτη φορά τον 18ο αιώνα από την περιηγήτρια Mrs. Maria Guthrie. (*Καμπερίδου 2002: Α'13-18*) Περιηγήτριες αγοράζουν Ελληνίδες και Ευρωπαϊές σκλάβες από τα σκλαβοπάζαρα και τις απελευθερώνουν. (*Καμπερίδου 2002: Α'100,129-133*). Αντιπροσωπευτική ένδειξη αυτής της έμφυλης αλληλεγγύης αποτελεί η συνήθεια ή η καθιερωμένη τακτική της Πριγκίπισσας της Ουαλίας, Καρολίνας, να αγοράζει σκλάβες κατά την διάρκεια των περιηγήσεών της. Στην Αθήνα, το 1816, η Πριγκίπισσα της Ουαλίας, Καρολίνα, η τότε μελλοντική Βασίλισσα της Μεγάλης Βρετανίας, αγοράζει τρεις Ελληνίδες σκλάβες και τις απελευθερώνει. Προικίζει τις δύο, οι οποίες παντρεύθηκαν λίγο αργότερα, αλλά η τρίτη Ελληνίδα, που απελευθέρωσε από την δουλεία η Πριγκίπισσα, το 1816, σκοτώθηκε το 1824, στην σφαγή του Μεσολογγίου. (*Celine 1849: Α' 117*) Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες της Louise Demont (1821: 409) και της Celine ή Countess Stephano (1849: Α' 28), οι οποίες συνόδευαν την Πριγκίπισσα της Ουαλίας στις περιηγήσεις της, ένας μεγάλος αριθμός Ευρωπαίων κρατούνταν ως σκλάβοι στην Τυνησία και επωλούντο στο σκλαβοπάζαρο εκεί. Η Πριγκίπισσα Καρολίνα, το 1816, αγόρασε και απελευθέρωσε 100 σκλάβες από αυτό το σκλαβοπάζαρο. Στην συνέχεια, στο Κάιρο αγόρασε και απελευθέρωσε έξι άλλες γυναίκες αγνώστων εθνικοτήτων. (*Celine 1848: Α' 78*)

2. Περιηγήτρια στο Άγιο Όρος:

«On Lady Stratford's visit to Mount Athos»

Οι περιηγήτριες διεισδύουν στα τζαμιά μεταμφιεσμένες ως άνδρες ή ως μουσουλμάνες, ανάλογα με τις απαγορεύσεις κάθε εποχής. Εκτός από τα χαρέμια, εισχωρούν στα γυναικεία λουτρά και σε όλους τους τόπους συνάντησης των Οθωμανίδων και των υπόδουλων λαών, και όχι μόνο. Μία περιηγήτρια επισκέπτεται και τα μοναστήρια του Αγίου Όρους! (*Καμπερίδου 2002: Α'*)

Εν ολίγοις, οι περιηγήτριες δεν αγνόησαν μόνο τους αναρίθμητους κινδύνους και τις δύσκολες συνθήκες των ταξιδιών των εποχών τους για να γευθούν την απελευθερωτική τους εμπειρία, δηλαδή τους κουρσάρους, τους πειρατές, τους ληστές, τις φουρτούνες των θαλασσών, την πανούκλα και την χολέρα. Ούτε τις επιπτώσεις της ανακάλυψης της διεύθυνσής τους στα τζαμιά μεταμφιεσμένες ως Μουσουλμάνες ή ως άνδρες. (*Καμπερίδου 2002: Α' 25-28*) Μία Αγγλίδα 'αμεταμφιέστη' επισκέφθηκε και ξεναγήθηκε στο Άγιο Όρος. Επισημαίνουμε ότι εισχώρησε και ξεναγήθηκε, ως γυναίκα, στα μοναστήρια του Αγίου Όρους, και όχι μεταμφιεσμένη ως άνδρας!! (*Blunt 1878: Β' 313*)

«Απαγορεύεται στις γυναίκες και στα ζώα θηλυ-

κού γένους να εισχωρήσουν στα εδάφη του Ιερού Βουνού», γράφει η Fanny Janet Sandison Blunt (1878: Α' 313), κόρη του Άγγλου Πρέσβη της Κωνσταντινούπολης και αργότερα σύζυγος του Άγγλου Πρέσβη της Θεσσαλονίκης με 50 χρόνια παραμονής και περιηγήσεων στις Οθωμανικές επικράτειες (1848-1899). Η Blunt επισημαίνει ότι αυτή η απαγόρευση παραβιάστηκε ανοικτά από την Lady Stratford, η οποία επισκέφθηκε και ξεναγήθηκε στα μοναστήρια του Αγίου Όρους, κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856). Σύμφωνα με την Blunt, αυτή η απαγόρευση είχε σχέση, κατά κάποιον τρόπο, με τις επιπτώσεις της περιέργειας της συζύγου του Λωτ, η οποία είχε τιμωρηθεί για αυτήν της την περιέργεια, όταν μεταμορφώθηκε σε στήλη άλατος. «*Την ίδια τιμωρία*», όπως γράφει η Blunt, «*πρόσμεναν οι μοναχοί του Αγίου Όρους να υποστεί οποιαδήποτε περιπετειώδης κόρη της Εύας*», όπως η Lady Stratford, «*που θα τολμούσε να παραβιάσει τα ιερά τους σύνορα. Αυτή η δεισιδαιμονία, όμως, έχασε την ισχύ της, όταν η Lady Stratford επισκέφθηκε τα μοναστήρια κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, ενώ ορισμένοι μοναχοί έτρεμαν περιμένοντας την μεταμόρφωσή της (σε στήλη άλατος), μέχρι που είχαν την ανακούφιση/ ικανοποίηση να την δουν να εγκαταλείπει τα επικίνδυνα εδάφη του Ιερού Βουνού με πλήρη κατοχή των χαρισμάτων της κομπόλητας που την χαρακτήριζαν*» καταλήγει η Blunt. (1878: Α' 313)

3. Η ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση των γυναικείων μαρτυριών για αυτούς που εθεωρούσαν απογόνους των Αρχαίων

Παρατηρείται μία ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση στις γυναικείες μαρτυρίες, όσον αφορά το θέμα της υποδούλωσης και του εξανδραποδισμού, από τον Τουρκικό ζυγό, αυτών που αποκαλούσαν απογόνους των Αρχαίων Ελλήνων, που συμβάλλει στην επικέντρωση του γυναικείου λόγου στο Ελληνικό στοιχείο, συγκριτικά με τις περιγραφές τους για άλλους υπόδουλους λαούς και υπηκόους των Οθωμανικών επικρατειών (*Καμπερίδου 2002: Β'*, *Καμπερίδου 1993*). Εν ολίγοις, οι λόγοι που ώθησαν τις περιηγήτριες να επικεντρώσουν μεγαλύτερη προσοχή ή να παρέχουν περισσότερο υλικό, στα έργα τους, στον Ελληνισμό, συγκριτικά με άλλους υπόδουλους λαούς, μπορούν να αναζητηθούν στον ευρύτερο ρόλο που έπαιζε στις κοινωνίες, ο απόηχος του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού. Οι περιηγήτριες, και ιδιαίτερα εκείνες του 19ου αιώνα, όπως και οι περιηγητές, ήταν επηρεασμένες από τον «*Ελληνικό Πνετό*» (Lattabee 1957), δηλαδή το μεγάλο φιλελληνικό πνεύμα και ρεύμα της εποχής τους- τον

ρομαντισμό και την εξιδανίκευση για την Ελλάδα, που, κατά την εκτίμησή τους, υπήρξε η κοιτίδα του πολιτισμού και της δημοκρατίας, η Ελλάδα των αρχαίων φιλοσόφων, του Ομήρου και των απογόνων των Αρχαίων, οι οποίοι είχαν καταφέρει μετά από 400 χρόνια δουλείας να διατηρήσουν την εθνική τους συνείδηση, αλλά και να ξεγερθούν παρόλο που και άλλοι λαοί αγωνίσθηκαν και εκείνοι σκληρά για την εθνική τους ανεξαρτησία. Έτσι ευαισθητοποιημένοι, οι Δυτικοί, πέραν της αποστολής μη κυβερνητικής Αγγλικής, Γαλλικής και Αμερικανικής οικονομικής βοήθειας στον υπόδουλο Ελληνισμό, κατά την διάρκεια του Ελληνικού εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα (της Ελληνικής Επανάστασης) και των εξεγέρσεων που ακολούθησαν, έφταναν και οι ίδιοι, γυναίκες και άνδρες, σε μεγάλους αριθμούς, για να βοηθήσουν και να συμμετάσχουν στον εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα του Ελληνισμού κατά του Τουρκικού ζυγού. (Larrabee 1957, Καμπερίδου Β' 2002)

Οι γυναικείες μαρτυρίες που ακολουθούν, αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτού του φιλελληνικού ρεύματος, αυτού του «Ελληνικού Πυρετού» και αυτής της ιδιαίτερης ευαισθητοποίησης για εκείνους που εθεωρούσαν απογόνους των Αρχαίων Ελλήνων:

Ως απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων, προσδιορίζει τους Αθηναίους, τον 17ο αιώνα, η Σουηδέζα περιηγήτρια Anna Akerhjelm (1642-1688), η οποία συνόδευε, ως 'κυρία επί των τιμών' την Countess Koenigsmaark (Kathryn Carlotta de la Gardie), σύζυγο του Κόμη Koenigsmark, σε όλες τις περιηγήσεις της. Η Anna Akerhjelm, σε επιστολή της προς τον αδελφό της, με ημερομηνία 18 Οκτωβρίου 1687, γράφει: «Ήθελα να ξέρω, αγαπητέ αδελφέ, πώς σας φαίνεται που βρίσκομαι τώρα στην Αθήνα, στην πόλη αυτή που είναι η πηγή όλων των πολιτισμών και της Ρώμης. Αλλά αν θέλετε να σας πω την αλήθεια, οι εγχώριοι (οι Αθηναίοι) δεν γνωρίζουν περί των προγόνων τους όσα οι ξένοι.» Η Anna Akerhjelm και η Countess Koenigsmaark συνόδευαν τον Κόμη Koenigsmark στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του, και υπήρξαν μάρτυρες της κατάληψης της Αθήνας από τους Βενετούς και της καταστροφής του ναού της Αθηνάς.

«Το φρούριο βρίσκεται πάνω στο βουνό [...] Πόσο λυπήθηκε η Αυτού Μεγαλειότης, (Count Otto Guillaume Koenigsmaark) που κατέστρεψε τον ωραίο ναό που υπήρχε εκεί τρεις χιλιάδες χρόνια και ονομαζόταν ο ναός της Αθηνάς [...] οι βόμβες έφεραν τέτοιο αποτέλεσμα που αυτός ο ναός δεν θα μπορέσει ποτέ πλέον να αποκατασταθεί στον κόσμο.» καταλήγει η Akerhjelm. Κατά την πολιορκία της Αθηνάς, από τον

Κόμη Koenigsmark, όπως επεσήμανε στην επιστολή της η Σουηδέζα περιηγήτρια, μία βόμβα έπεσε επάνω στον αρχαίο ναό της Αθηνάς, τον οποίο οι Τούρκοι είχαν μεταμορφώσει σε τζαμί, και στον οποίο ναό είχαν εγκαταστήσει και μία πυριτιδαποθήκη. Παρατηρεί, επίσης, ότι ολόκληρος ο ναός, καθώς και ένα μεγάλο κομμάτι της πόλης της Αθήνας καταστράφηκαν τελείως και από τότε η πόλη της Αθήνας ήρθε στα χέρια των Χριστιανών.

Στις Σπέτσες, η διεθνώς διακεκριμένη στην εποχή της συγγραφέας Dora d'Istria επισκέφθηκε την οικία και τους απογόνους της Μπουμπουλίννας. Στα έργα της, η Dora d'Istria επικεντρώνει την προσοχή της στο πατριωτικό και εθνικό πνεύμα των Ελληνίδων, οι οποίες, παρατηρεί, συμμετείχαν ενεργά στους εθνικο-απελευθερωτικούς αγώνες και προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να γίνουν σκλάβες των Τούρκων (D'Istria 1861:267-443). Σε άλλο έργο της αναφέρει τις Σουλιώτισσες, τις γυναίκες του Μεσολογγίου, τις γυναίκες των Κλεφτών, και την Μαντώ Μαυρογένους. (D'Istria 1863:109-110). Όσον αφορά τις Σουλιώτισσες, η Αγγλίδα περιηγήτρια Frances Maclellan, στην Κέρκυρα, το 1835, δηλώνει ότι «απολάμβανε να διηγείται τις ιστορίες αυτών των γενναίων γυναικών στις Αγγλίδες κυρίες που ζούσαν μέσα στην άνεση και στην ασφάλεια των σπιτιών τους.»

Η Celine ή η Countess Stephano, που βρισκόταν στην Χίο το 1817, όταν επισκέφτηκε την Χίο το 1827, πέντε χρόνια μετά την Σφαγή του 1822, γράφει: «Αλίμονο! Κακότυχη χώρα! Πέντε χρόνια (1822) αργότερα, ήταν η μοίρα σου να πέσεις κάτω από το βάροςο χαντζάρι (ή γιαταγάνι) του Τούρκου, ενώ οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις παρακολουθούσαν ασυγκίνητες. Παγερά θυσιάστηκες στο θέμα της πολιτικής ισορροπίας, και αφέθηκες να καταστραφείς, παρά τον ευγενή πατριωτισμό των ηρωικών παιδιών σου. Ο Ισλαμισμός, αυτή η ανωμαλία στον πολιτισμό του σύγχρονου καιρού, είναι αδυσώπητος, και το μολυβδαίνιο του χαντζάρι καταστέλλει την μεγαλοφύια του πιο ευγενικού έθνους πάνω στην γη. Η κατακτημένη Ελλάδα συνήθισε τον ζυγό της δουλείας και η πρόσφατη απελευθέρωσή της, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν θα την επαναφέρει στην κατάσταση που βρισκόταν πριν από την βάρβαρη κυριαρχία των Τούρκων. Όταν επισκέφθηκα ξανά τον τόπο [...] η δύστυχη Χίος αιμορραγούσε, ακόμα, από τις πληγές που προκάλεσε ο σκληρός κατακτητής [...] η Χίος τώρα, οφείλει την ύπαρξή της και την επιβίωσή της, αποκλειστικά στην πλούσια ευνοϊκή της φύση [...] στην μαστίχα της Χίου, μεγάλες ποσότητες της οποίας χρησιμοποιούνται στο Σαράι του Σουλτάνου, και παρέχουν στο νησί κάποια μικρή εμπορική σημασία.

Από την γη αυτή, που ποτίσθηκε με το αίμα των παιδιών της, η Χίος προμηθεύει λιβάνια για τους ναούς των κατακτητών της, οι οποίοι, μέσα στην άγρια οργή τους, αφάνισαν τα θύματά τους χωρίς σεβασμό, όσον αφορά το φύλο και την ηλικία.» (1849: Α' 34,35,95,96).

Σαράντα-τρία χρόνια αργότερα, η Αγγλίδα περιηγήτρια Anna Vivanti, η οποία επισκέφθηκε την Χίο, το 1865, φανερά συγκλονισμένη παρατηρεί ότι ακόμα και τότε το νησί δεν είχε συνέλθει από τις επιπτώσεις της σφαγής του 1822, προσθέτοντας: «Αχ! Ωραία και δύστυχη Χίο, τόσο βάνουσα καταπιεσμένη από τους Τούρκους, που φοβούμενοι το θαρραλέο και τολμηρό πνεύμα των κατοίκων σου, που είχε εκδηλωθεί τόσο συχνά με τις εξεγέρσεις, και για τις οποίες έχουν υποφέρει τόσο τρομερά [...] Εύχομαι ο άσπλαχνος Τούρκος να διωχθεί σύντομα από τις χαμογελαστές ακτές σου.» (Vivanti 1865: 29-31)

Η Fanny Janet Blunt, κόρη του Άγγλου Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα σύζυγος του Άγγλου Πρέσβη στην Θεσσαλονίκη, γράφει: «Ο χρόνος θα έρθει που μία εβδομη μεγάλη δύναμη θα αναστηθεί στην Ευρώπη, όταν οι Έλληνες θα κυβερνήσουν ξανά στο Βυζάντιο, και η Ευρώπη θα ξέρει ότι το όνομα Έλληνες (Hellenes) είναι ακόμα ιερό.» (1878: Α' xix)

Η Αμερικανίδα περιηγήτρια Mrs. Emma Raymond Pitman παρατηρεί ότι «Οι επαρχίες της Ελλάδος, ακόμα και τώρα (το 1881), βρίσκονται κάτω από την φτέρνα ενός κατακτητή και είναι ανυπόμονες και ανήσυχες. Η Τουρκική καταπίεση αντιτίθεται στον Ελληνικό πολιτισμό. Τα δύο δεν μπορούν να συγχωνευτούν, όσο δεν μπορούν να συγχωνευτούν το σκότος και το φως. Οι σύγχρονοι αναγνώστες, που δεν γνωρίζουν αρχαία ιστορία, δεν μπορούν να καταλάβουν ότι ένα εξαιρετικά μεγάλο κομμάτι της Τουρκικής Αυτοκρατορίας κάποτε ανήκε στην Ελλάδα.» (1881:24) Καταγγέλλοντας, στην συνέχεια, την επικρατούσα «Τουρκική αναρχία» και «τον εξευτελισμό» των υποτελών λαών, η Αμερικανίδα περιηγήτρια συμπεραίνει ότι οι Έλληνες κατέχουν την παιδεία, είναι αρκετά μορφωμένοι και αγαπούν πολύ την ελευθερία για να υποστούν, με υπομονή, την απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων και την κακοδιοίκηση της χώρας τους. (1881:24, 43-44)

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να αναφέρουμε ότι δεν υπέστη μόνο ο υπόδουλος Ελληνισμός τον αποκλεισμό από την Αμερικανίδα περιηγήτρια Emma Raymond Pitman «εξευτελισμό» και «την απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων». Και άλλοι λαοί υπέστησαν τις επιπτώσεις της υποτέλειας στους Οθωμανούς, δηλαδή τον δεσποτισμό, τους διωγμούς, την μη-ανοχή της διαφορετικότητας, την ανελευθερία και τον κοινω-

νικό-θρησκευτικό ρατσισμό. Αναμφισβήτητα, δεν διατηρούσαν μόνο οι Έλληνες την γλώσσα τους, την θρησκεία τους, τα έθιμα τους και την εθνική-πολιτισμική τους ταυτότητα. Όχι μόνο οι Έλληνες αλλά και άλλοι λαοί, όπως οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, διατήρησαν την πολιτισμική τους ταυτότητα και ήταν υποχρεωμένοι και εκείνοι να υποστούν την αποκαλούμενη από την Pitman «απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων». Αναδεικνύεται, αναμφισβήτητα, ότι οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, όπως και οι Έλληνες, ήταν υποχρεωμένοι να υπομένουν ποικιλότροπες φυλετικές ή κοινωνικές διακρίσεις, όπως ήταν ο επιβαλλόμενος δια νόμου 'φυλετικο-χρωματικός' ρατσισμός στις οικίες τους, στα ενδύματά τους και στα υποδήματά τους, έτσι ώστε να ξεχωρίζουν από τους 'ανώτερους' Οθωμανούς αφέντες και ηγεμόνες τους. Λόγου χάρη, παρατηρείται ότι οι Έλληνες ήταν υποχρεωμένοι να φορούν μαύρα υποδήματα, σε αντίθεση με τα πολύχρωμα των Τούρκων, και εξαναγκάζονταν να βάψουν τις οικίες τους με σκούρα χρώματα, όπως το καφέ. Απαγόρευαν, επίσης, στους Έλληνες, στους Αρμένιους και στους Εβραίους να φορούν το πράσινο χρώμα, το οποίο εθεωρείτο ιερό- το χρώμα του Προφήτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1854). XXII. *Documents concernant Mademoiselle Anna Akerhjelm. Biographie d'Anna Akerhjelm [1686-1687]*, σ. 214-255, στο *Documents inédits ou peu connus sur l'histoire et les antiquités d'Athènes tirés des archives de l'Italie, de la France de l'Allemagne, etc. par Le Cte. de Laborde Membre de l'Institut*. Paris Chez Jules Renouard et Cie, Libraires.

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1661-1687). *Επιστολές της Άννας Ακερχέλμ* (1661-1687), σ. 50-55, στο *Πανδώρα*. Σύγγραμμα περιοδικών εκδομένων δις του μηνός. Συντάκται Α.Ρ. Ραγκαβής, Κ. Παπαρηγόπουλος, Ν. Δραγούμης, κτλ. Τόμος δέκατος δεύτερος. Από Απριλίου 1861 μέχρις Απριλίου 1862.

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878). *The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, By a Consul's Daughter and Wife, in 2 vols. John Murray, Albemarle Street, London.

Celine (1840). *Adventure of a Greek Lady, the adopted daughter of the late Queen Caroline, written by herself*. In two volumes. London: Henry Colburn.

Craven, Lady (1789). *A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786 by The Right Honourable Elizabeth Craven*. London, G.G. J. and J. Robinson.

D'Istria, Dora (1861). *ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ, ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΚΟΜΗΣΣΗΣ ΔΩΡΑΣ*

ΙΣΤΡΙΑΔΟΣ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ ΜΕΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΑΙΜΙΛΙΑΣ Γ. ΣΚΟΥΖΕ. ΕΚΔΟΘΕΝ ΔΕ ΥΠΟ ΧΡ. ΔΟΥΚΑ., ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ. ΑΘΗΝΑΙ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΔΟΥΚΑ. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ (ΑΡΙΘ.45).

D'Istria, Dora (1863). *Excursions en Roumelie et en Morée. Par Madame Dora d'Istria*. Zurich: Meyer et Zeller; Paris: J. Cherbulieq, 2 vols.

Demont, Louise (1821). *Voyages and Travels of Her Majesty, Caroline Queen of Great Britain: Including Visits to Various Parts of Germany, France, Italy, Greece, Palestine, &c. &c. and Comprising the Latest Description of those Interesting Countries, With Remarks on the State of Society, Religion, Manners, Customs, Antiquities, Arts, Literature, Natural Curiosities, &c. &c. particularly such as have become The Preset Seat of War By One of Her Majesty's Suite*. London: printed for and Published by Jones & Co., Oxford Arms Passage, Paternoster Row.

Guthrie, Maria (1802). *A tour performed in the years 1795-1796 through the Taurida, or Crimea, the antient kingdom of Bosphoros, the once powerful republic of Tauric Cherson, and all the other countries on the north shore of the Euxine [...] described in a series of letters to her husband the editor, Matthew Guthrie M.D. F.R.S. and F.S.A of London. Printed by Nichols and Son, Red Lion Passage, Fleet Street, For T. Cadill, Jun. And W. Davies, in The Strand*. London.

Καμπερίδου (1993). «Ο Ελληνικός Πυρετός» της Αμερικής. Η συμμετοχή των φιλελλήνων στον εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα του 1821. ΓΡΑΜΜΑ, Griechische Zeitschrift für Deutschland und Europa. Attica Press, Frankfurt, τεύχος 2, Απρίλιος 1993, σελ. 38-39.

Καμπερίδου Ειρήνη (2002). *Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρεμιού. Η θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμι, κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Ξένων Περιηγητριών του 17ου, 18ου και του 19ου αιώνα. Η Πραγματική Καθημερινή Ζωή στο Χαρέμι και η θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ. Διδακτορική διατριβή, Τόμος Α', Τόμος Β'. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.*

Καμπερίδου, Ειρήνη (2002α). *Η Ταύτιση των Περιηγητριών με το «Άλλο» και Οι Γυναίκες «Πίσω από το Πέπλο», «μία ισόβια φυλάκιση» στην Οθωμανική Κοινωνία*. ΜΑΚΕΔΟΝ, Περιοδική Επιστημονική Έκδοση της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας του Α.Π.Θ., Δέκατο Τεύχος, Καλοκαίρι 2002, σελ. 149-160.

Καμπερίδου, Ειρήνη (2006). Εξισλαμισμένες Σκλάβες (και Ελληνίδες) στον Ζυγό του Χαρεμιού. ΕΞΑΝΤΑΣ, υπό έκδοση.

Καμπερίδου, Ειρήνη (2006). *Οι Περί Ελληνισμού Αντιλήψεις και Περιγραφές Περιηγητριών του 17ου, 18ου, 19ου και αρχές 20ου αιώνα*, ΕΞΑΝΤΑΣ, υπό έκδοση.

Larrabee, Stephen A. (1957). *Hellas Observed. The American Experience of Greece 1775-1865*. New York University Press, Washington Square, New York.

MacLellan, Frances (1835). *Sketches of Corfu, Historical*

and Domestic, its Scenery and Natural Productions: interspersed with Legends and Traditions. London: Smith, Elder, and Co., Cornhill, Booksellers to their Majesties.

Medberry, Mrs. R.B. (1853). *Memoir of Mrs. Sarah Emily York, formerly Miss S. E. Waldo, Missionary in Greece by Mrs. R. B. Medbery. Author of William O. Crocker*. Boston: Phillips, Sampson and Company, 110 Washington Street.

Montagu, Lady (1718). *An Additional Volume to the letters of the Right Honourable M...y W...y M...e: Written, during her travels in Europe, Asia and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe which contain, Among other curious Relations, Accounts of the policy and manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers*. London: Printed for T. Becket and P.A. de Hondt, in the Strand.

Montagu, Lady Mary Wortley (1840). *The Letters of Lady M.W. Montagu, During the Embassy to Constantinople, 1716-18*. Paris: Baudy's European Library.

Nisbet, Mary (1926). *The Letters of Mary Nisbet of Dirleton, Countess of Elgin, arranged by Lieut. Colonel Nisbet Hamilton Grant*. London: John Murray, Albemarle street, W.I.

Pardoe, Julia (1837). *The City of the Sultan and domestic manners of the Turks in 1836*. By Miss Pardoe. London, Henry Colburn, 1837. 2 vols., frontispieces, engraved title-pages and 14 engravings. 8vo.

Pitmann, Emma (1881). *Mission life in Greece and Palestine. Memorials of Mary Briscoe Baldwin, Missionary to Athens, and Joppa*. By Emma Raymond Pitman. Sell, Petter, Galpin & Co.: London, Paris & New York.

Skene, Felicia Mary Frances (1847). *Wayfaring sketches among the Greeks and Turks and on the shores of the Danube. By a seven years' resident in Greece*. London, Chapman and Hall.

Taylor, Fanny M. (1856). *Eastern Hospitals and English Nurses: The Narrative of Twelve Months' Experience in the Hospitals of Koulali and Scutari, in two volumes. By A Lady Volunteer, in Two Volumes*. London: Hurst and Blackett, Publishers, Successors.

Vivanti, Anna (1865). *A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad*. London, printed for private circulation.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η έρευνα βασίστηκε σε πολύ εκτεταμένο, πλούσιο και πρωτότυπο αρχειακό υλικό, μέχρι πρότινος αγνώστου. Εντοπίσαμε, επιλέξαμε και συγκεντρώσαμε τα έργα 200 δυτικών περιηγητριών του 17ου, του 18ου και του 19ου αιώνα, περίπου 650 έργα, ταξιδιωτικά χρονικά, άρθρα, και επιστολές τα οποία οδήγησαν στην εύρεση τουλάχιστον 6.000 δυτικών περιηγητριών. (Βλ. Καμπερίδου, 2002: Α', Β').

Περιεχόμενα 38ου τεύχους

- **Από τη Σύνταξη (Γράφει ο Σπ. Γ. Μοσχονάς)**
Παιδεία: Επιτέλους, έλεος! σ. 3
- **Gilles Anquetil:**
«Σωκράτη γύρνα πίσω, ο κόσμος έχει τρελαθεί» σ. 4
- **Βασιλείου Γ. Μπετσάκου:**
«Αίσθησις-λόγος-νους» κατά τον Μάξιμο Ομολογητή σ. 6
- **Βασίλη Μακρουπούλια:**
«Η έννοια του Χάους εις τον Αριστοτέλη και η θεωρία της αιωνίου ανακνήσεως του Νίτσε» σ. 11
- **Ειρήνης Καμπερίδου:**
«Οι περί Ελληνισμού αντιλήψεις και περιγραφές περιηγητριών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα» σ. 14
- **Δημήτρη Καπάδοχου:**
«Μορφές της ελευθερίας στον “Υμνο” κα τους “Ελεύθερους Πολιορκημένους” του Δ. Σολωμού» σ. 19
- **Παρουσιάζοντας και Σχολιάζοντας:**
(Γράφει ο Σπ. Γ. Μοσχονάς) σ. 22
- **Φιλοσοφία και Λογοτεχνία: (Γράφει η Μαρία Μαρκαντωνάτου)** σ. 24
- **Βίκυς Γεωργοπούλου:**
«Η πράξη της Αφαίρεσης» σ. 24
- **Παναγιώτη Δαμάσκου:**
«Η διδακτική των πλατωνικών και αριστοτελικών κειμένων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» σ. 26
- **Παναγιώτη Νταβαρίνου:**
«Η Διδασκαλία του μαθήματος της Φιλοσοφίας στο Ενιαίο Λυκείο» σ. 29
- **Βιβλιοπαρουσίαση:**
(Γράφει ο Χρίστος Ν. Πολάτωφ) σ. 30
- **Σωτήρη Φουρνάρου:**
«Η προτεραιότητα της Ηθικής στη Φιλοσοφία της Ιατρικής του Κοραή» σ. 31
- **Ηλία Κακούρη:**
«Τελετουργίες του λόγου» σ. 36
- **Θάνου Ερμήλιου:**
«Ριχάρδος Βάγκνερ» σ. 38
- **Δημ. Διαμαντόπουλου:** Λεξικό Φιλοσοφίας: *Ακτιβισμός* σ. 40
- **Οι δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ** σ. 41